

Når tusinder billeder mødes (artiklen og statistikkerne er lavet for for ca. 12 år siden

Axel Bolvig

Forskningsprofessor

De fleste danskere ved, at der er gamle kalkmalerier i vores kirker. Siden Broby-Johansens bog 'Den danske billedbibel' er disse middelalderbilleder indgået i vores bevidsthed som en væsentlig kulturskat. Ja sammenlignet med andre europæiske lande har vi i Danmark bevaret flest kalkmalerier. På mange måder repræsenterer de en ligeså betydningsfuld kulturarv som guldalderkunsten.

Selvfølgelig skal malerierne opleves ude i kirkerne over det ganske land. Men det kan også lade sig gøre at betragte gengivelser af en stor del af dem på Internettet, hvilket ikke er en erstatning men en mulighed for at se på udsmykninger og motiver uafhængigt af geografiske afstande. Webadressen er: www.kalkmalerier.dk

Ved Institut For Historie har vi opbygget en database med Danmarks Kalkmalerier. Den består pr. 1. maj 1999 af 5.400 indscannede billeder af kalkmalerier fra det nuværende Danmark, et helgenkatalog, en række tabeller om helgendyrkelsen, artikler om kalkmalerierne, en bibliografi og ikke mindst et komplet indeks over motiver, som er en bearbejdning af en registrant på Nationalmuseet. Dette ikonografiske indeks, der indeholder oplysninger over samtlige kendte traditionelle religiøse motiver, rummer ca. 11.500 emner. Med traditionelle religiøse motiver hentyder jeg til de klassiske motiver, der stort set alle refererer til bibelen og helgenlegender som for eksempel Skabelsen fra Det gamle Testamente, Bebudelsen fra Det nye Testamente og Den hellige Martrin af tour fra en legende. Det vil sige, at mange såkaldt alternative eller marginale motiver, som for eksempel vrængemasker, mærkelige dyr og obskøniteter kun er registreret i mindre omfang eller slet - de er faktisk mere detaljeret registreret i selve billedbasen.

Med den traditionelle motivregistrant i databasen er det muligt at lave en ny form for billedanalyse i en at dansk middelalders største kildegrupper, kalkmalerierne. Mange udsmykninger er gået tabt og mange er ikke afdækket endnu, så der er grund til at tage mange forbehold. Men under alle omstændigheder udgør 11.500 registrerede enkeltmotiver et så stort materiale, at det mere end opfylder kravene til en overordnet statistisk analyse.

De informationer, som er absolut nødvendige i arbejdet med kalkmalerierne, og som ligger til grund for databasens indeks, er følgende: navn på kirken, herred, det middelalderlige stift, motivets placering i kirken, motivbetegnelse og datering. Ved at bearbejde disse data statistisk kan vi få en mængde nye informationer.

Da kalkmalerierne modsat andre slags billeder stadig befinder sig dér, hvor de blev skabt, er geografien af afgørende betydning. Ved at kombinere det ikonografiske indeks med GIS-kort (GIS står for Geographic Information System), kan vi konstatere, at stiftsgrænserne ikke er afgørende for udsmykningskampagnerne. Det ses tydeligt i Odense stift, som bestod af Fyn med omliggende øer samt Lolland og Falster. I hele stiftet er der registreret 1397 ikonografiske motiver for perioden 1100-1550. 934 af disse er lokaliseret i

kirker på Lolland og Falster, hvilket svarer til 67% af det totale antal. Denne forskel i udsmykningskampagner mellem de to regioner af stiftet bliver endnu større, hvis vi ser på antal motiver i de enkelte kirker, hvor der er fundet kalkmalerier. På Lolland og Falster rummer 53 kirker 934 motiver, hvilket svarer til 17,6 motiv pr kirke. I resten og den største del af stiftet rummer 51 kirker 463 motiver, hvilket svarer til 6,5 motiv pr kirke. Statistikken viser, at bispeadministrationen ikke har haft nævneværdig indflydelse på udsmykningen af sognekirkerne. En udsmykning af en kirke med kalkmalerier er et lokalt bestemt fænomen, der bedst kan forklares og forstås i relation til geografiske og socio-økonomiske forhold og ikke til administrative inddelinger og central kirkelig styring. Som en konsekvens heraf tillader jeg mig i det følgende at indkalkulere Lolland og Falster under Sjælland, hvorfor det bliver nærliggende at se på forholdet mellem udsmykninger i Vest- og Østdanmark.

Fig. 1 er et diagram over fordelingen af de kirker, som i perioden 1100-1549 blev udsmykket med kalkmalerier fordelt på 50-års perioder. Det viser en stabil vækst i antallet af dekorerede kirker i perioden 1100-1350, et fald i den følgende periode og en voldsom vækst 1400-1549, hvilket snarest bør afsluttes med reformationsåret 1536. Det er nærliggende at sætte faldet i 1300-tallets sidste halvdel i forbindelse med de befolkningsmæssige, sociale og økonomiske forandringer, der fulgte pestepidemierne, men forklaringen er ikke så ligetil. Kalkmaleri var en ganske billig udsmykningsform, så vi kan vist ikke benytte økonomiske argumenter.

Hvis opsætningen af kalkmalerier er udtryk for guds frygt og håb om frelse, skulle man forvente en øget udsmykningsaktivitet i perioden efter Den sorte Død 1348-50, som måske halverede den danske befolkning. Men det modsatte ser som sagt ud til at være tilfældet.

Denne dødens høst smittede heller åbenbart ikke af i billedernes motivverden. I hundredåret 1300-1400 bliver Dommedag det hyppigst gengivne motiv, men tilsyneladende har det intet at gøre med Den sorte Død. Af 87 registrerede dommedagsmotiver i perioden falder 66 forud for denne pestepidemi, 12 er dateret til 1350 og kun ni er placeret i 1300-tallets sidste halvdel. Modsat kan man dog bemærke af efter århundredets midte dukker fremstillingen af Skt. Christoffer op. Det menneske, der havde set et billede af ham, var sikret med en pludselig død samme dag.

Den mere eller mindre tilfældige bevaringstilstand kan naturligvis være en væsentlig del af forklaringen på nedgangen i udsmykningsaktivitet, men det kan formodentlig ikke være den eneste og dermed fyldestgørende forklaring.

Måske skal en forklaring på faldet i dekorerede kirker søges i manglende kapacitet i befolkningen. Det har virkelig været tale om et underskud i arbejdskraft.

Fig. 2 viser udviklingen af udsmykkede kirker i hvert stift i 50-års perioder begyndende med 1100-1149. Søjlerne 3-8 repræsenterer Danmark vest for Storebælt. I alle stifter undtagen Roskilde ser vi, at den største vækst finder sted i årtierne umiddelbart op til Reformationen. Men der er store forskelle. Århus stift tager føringen. I perioden 1500-1549 (1536) bliver flest kirker udsmykket i dette stift. Diagrammet viser også, at de to østligste stifter i hele perioden 1100-1500 oplever den mest intense udsmykningsaktivitet.

Denne iagttagelse kan følges op i fig. 3, som viser antallet af udsmykkede kirker i henholdsvis Vestdanmark (forrest) og Østdanmark (bagest). Det er som nævnt først i de sidste af middelalderens årtier, at Vestdanmark bliver

dominerende. Hvis vi sammenligner dette diagram over antallet af udsmykkede kirker med et tilsvarende diagram over antallet af enkeltmotiver (fig. 4), tegner billedet sig anderledes. Her er der lighed mellem øst og vest i årtierne op til Reformationen. Det understreger den tidlige fremsatte påstand om Østdanmarks konstante føring med hensyn til omfang af udsmykninger.

Det er almindeligt kendt, at der i middelalderen var ganske store kulturelle forskelle mellem Vestdanmark og Østdanmark. Kirkearkitekturen er et vigtigt vidnesbyrd herom. Jyderne byggede store kirker opført af flot tilhuggede granitkvadre, mens sjællænderne til deres mindre kirker lod sig nøje med at anvende marksten direkte indsamlet fra markerne. De jyske kirker fremviser en overvældende pragt af stensulptur fra den romanske periode, det vil sige 11-1200-tallet, mens man nærmest leder forgæves efter skulptur i dette materiale på Sjælland. Sjællænderen Saxo skriver om modsætninger mellem sine landsmænd og jyderne, og han holder naturligvis med øboerne. Hver af de store landsdele havde i middelalderen deres egne love. Ja, der er mange vidnesbyrd om Storebælt som en slags kulturelt jerntæppe mellem øst og vest.

Nu kan kalkmalerierne bidrage til en undersøgelse af sådanne regionale forskelle. Hvor jyderne kan hævde sig på stensulpturen, dér slår østdanskerne dem inden for kalkmalede udsmykninger.

En udbygning af såvel billed databasen som den ikonografiske registrant med flere og mere specificerede enkeltmotiver vil kunne danne basis for en lang række undersøgelser, der utvivlsomt vil bekræfte mange af de hidtidige antagelser, men som også vil kunne fremlægge helt nye aspekter på Danmarks middelalderhistorie.

Ja dette historiske aspekt kan udvides. En bevilling fra Nordisk Kulturfond har kunnet sætte os i gang med at starte etableringen af en billedbase for nordisk middelalder. Institutioner og personer fra alle de nordiske lande fra Grønland til Finland deltager. Alle mulige slags former for billeder vil komme med i basen: håndskriftilluminationer, træskulpturer, kalkmalerier, udsmykkede døbefonte og så fremdeles. Forskellige i materiale, men fælles i forestillingsverden. Forskellige formål, men fælles reference. Forskellige århundreder, men fælles om middelalderen.

Når dette nordiske fællesprojekt kommer rigtigt igang vil vi få uanede muligheder for at anvende billeder i vores forskning og forståelse af middelalderen. Projektet vil kunne blive en frontfigur i præsentationen og formidlingen af såvel dansk som nordisk kultur. På Internettet vil denne enestående billedverden kunne nå ud til alle interesserede overalt på kloden (knap 60.000 har allerede besøgt kalkmaleridatabasen på Internettet).

Dette middelalderens år bliver således starten på en lang og voksende synliggørelse af vores historie gennem seks århundreder fra 1100-1600.